

Дроздов Олександр Юрійович

доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри загальної, вікової
та соціальної психології імені М. А. Скока,
Національний університет «Чернігівський колегіум»
імені Т. Г. Шевченка,
м. Чернігів, Україна
<https://orcid.org/0000-0002-6682-9108>
dalmar@ukr.net

ПРОБЛЕМИ ЄДНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В СОЦІАЛЬНИХ УЯВЛЕННЯХ ВІТЧИЗНЯНОЇ МОЛОДІ

Актуальність дослідження зумовлена соціальною значущістю феноменів єдності та згуртованості українського суспільства як у поточному періоді російсько-української війни, так і на етапі післявоєнної відбудови країни.

Мета дослідження полягає у вивченні соціальних уявлень вітчизняної молоді про конфліктогенні чинники, що негативно позначаються на єдності українського суспільства, а також зв'язку цих уявлень із соціодемографічними характеристиками та рівнем патріотизму.

Методи і методологія. Онлайн-дослідженням (вересень 2024 р.) охоплено 449 студентів (віком 17-35 років; 83% – жінки, 17% – чоловіки) з різних регіонів України (Північ, Центр, Захід, Схід, Південь). Використано авторську анкету з елементами суб'єктивного шкалювання (для вивчення негативного ставлення до певних соціальних груп українського суспільства, прогнозування конфліктів між ними) та шкалу патріотизму з опитувальника «Громадянська ідентичність» І. Петровської.

Основні результати і висновки. Негативні оцінки молоді найбільше стосуються таких груп, як особи з проросійськими політичними поглядами і ті, хто добровільно пішов на співпрацю з російськими окупантами. Оцінки молоді щодо суспільної поширеності негативних настановлень щодо цих і низки інших соціальних груп дещо перевищують власні критичні оцінки щодо них. Прогнозування молоддю імовірних соціальних конфліктів в основному спирається на уявлення про протистояння прибічників України/росії, вірян ПЦУ/УПЦ МП, осіб, що воювали / не воювали, є симпатиками/антипатиками чинного Президента країни. Стать і вік загалом є менш вагомими чинниками критичних соціальних уявлень молоді щодо певних соціальних груп порівняно з регіоном проживання та рівнем патріотизму. Останній є доволі значущим чинником уявлень про суспільну єдність, зумовлюючи більш критичні оцінки низки соціальних груп. Зроблено висновок, що ультрапатріотичні настановлення можуть відігравати не лише об'єднавчу, а й, навпаки, дезінтеграційну роль.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з виявленням інших соціально-психологічних чинників, що зумовлюють уявлення молоді про соціальну єдність та можуть негативно позначатися на останній.

Ключові слова: соціальна єдність; соціальні уявлення; соціальні групи; молодь; конфлікт.

Oleksandr Yu. Drozdov

Doctor of Psychological Sciences, Professor,
Chief of M. A. Skok Department of General,
Developmental and Social Psychology,
T. H. Shevchenko National University «Chernihiv Colehium»,
Chernihiv, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-6682-9108>
dalmar@ukr.net

UKRAINIAN SOCIETY COHESION PROBLEMS IN SOCIAL REPRESENTATIONS OF DOMESTIC YOUTH

Relevance of the Study. The relevance of the study is driven by the social importance of the phenomena of unity and cohesion within Ukrainian society, both during the current phase of the Russian-Ukrainian war and in the postwar reconstruction period.

Purpose of the Article. The aim of the article is to examine the social representations held by Ukrainian youth regarding conflict-generating factors that negatively affect the unity of Ukrainian society, as well as to explore the relationship between these representations and respondents' sociodemographic characteristics and levels of patriotism.

Methods and Methodology. An online survey (September 2024) included 449 university students (aged 17–35; 83% women, 17% men) from different regions of Ukraine (“North,” “Center,” “West,” “East,” and “South”). The study employed an author-designed questionnaire incorporating elements of subjective scaling (to assess negative attitudes toward certain social groups in Ukrainian society and to forecast potential intergroup conflicts), along with a patriotism scale from I. Petrovsk's “Civic Identity” questionnaire.

Main Results and Conclusions. The strongest negative assessments among youth were directed at individuals with pro-Russian political views and those who voluntarily collaborated with Russian occupying forces. Young people's evaluations of the societal prevalence of negative attitudes toward these and other groups were generally higher than their own personal negative assessments. Forecasts of potential social conflict were primarily rooted in perceived tensions between supporters of Ukraine and Russia, followers of the Orthodox Church of Ukraine (OCU) and the Ukrainian Orthodox Church of the Moscow Patriarchate (UOC MP), those who served in the military and those who did not, and supporters and opponents of the current President. Gender and age were generally less significant factors in shaping young people's critical views of particular social groups, compared to region of residence and level of patriotism. The latter emerged as a significant factor in perceptions of social unity, with higher patriotism associated with more critical views toward certain groups. The study concludes that ultra-patriotic attitudes may serve not only as a unifying force but also, paradoxically, as a source of social fragmentation.

Future Research Prospects. Future research should focus on identifying additional socio-psychological factors that shape young people's perceptions of social unity and may adversely affect it.

Keywords: social unity, social representations, social groups, youth, conflict.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. Вивчення єдності (згуртованості, консолідації) соціальних спільнот було й залишається одним з актуальних завдань соціальної та політичної психології. Особливо значущим є це завдання для українського суспільства, яке не відрізнялося високим рівнем єдності в довоєнні часи (можна пригадати регіональну специфіку всіх президентських і парламентських виборів), а з 2022 р. перебуває в стресовому стані через широкомасштабну війну з росією. Водночас відомо, що групова динаміка, ефективність колективної діяльності тих чи інших соціальних груп пов'язані з рівнем їхньої єдності, наявністю та глибиною конфліктів. Відповідно, останнє можна розглядати як важливу соціально-психологічну передумову не лише військової перемоги України, а й післявоєнної відбудови та розвитку країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Психологічним аспектам соціальної єдності присвячено цілу низку наукових праць зарубіжних та вітчизняних науковців. Європейські фахівці доволі часто вивчають цю проблематику в контексті проблеми інтеграції в місцеве суспільство різних груп мігрантів. Зокрема, дослідження португальських психологів виявило, що чинник національної ідентичності передбачає негативне ставлення до інтеграції мігрантів, але лише серед громадян з правими політичними орієнтаціями, тоді як чинник європейської ідентичності послаблює схильність останніх до дискримінаційних настановлень (Pinto et al., 2020).

Цікавими є результати кроскультурного дослідження, проведеного фондом Eurofound (2018) у низці країн Європи. Вивчення суспільної згуртованості тут базувалося на визначенні, запропонованому Радою Європи, згідно з яким суспільна згуртованість – це здатність суспільства забезпечувати добробут усіх своїх членів, зводячи до мінімуму нерівність та поляризацію. Вимірювання соціальної згуртованості стосувалося п'яти ключових показників. Першим був рівень уявного соціального відчуження (*perceived social exclusion*), мінімальний показник якого виявлено у Швеції, а максимальний – у Болгарії. Другим складником була уявна соціальна напруженість (*perceived social tensions*) між різними соціальними групами. Найнижчий показник уявної напруженості між бідними/працівниками і багатими/керівниками зафіксовано в Данії, а найвищий – в

Угорщині; мінімальні оцінки напруженості між різними расовими/етнічними групами були в Латвії і Литві, а максимальні – у Бельгії, Італії та Чехії; напруженість між різними релігійними групами найменшою виявилася в Латвії і Португалії, а найбільшою – у Бельгії та Франції. Третій компонент – рівень міжособистісної довіри (*interpersonal trust*) – найбільш вираженим був серед громадян Данії і Фінляндії, а найменше – на Кіпрі. Четвертий показник – участь у суспільному житті (*participation in society*) – дістав найвищі оцінки серед шведів, а найнижчі – серед болгар, греків (за параметром громадянської активності) та угорців (політичної участі). Нарешті, останній компонент – почуття спільності (*sense of community*) – також мав два виміри: прихильність до місцевих мешканців (мінімальні оцінки давали данці і фіни, а максимальні – латиші) та частота контактів з друзями й сусідами (найменше – серед чехів, найбільше – серед португальців) (Social cohesion..., 2018).

Вітчизняна дослідниця С. Кравченко вважає, що поняття «суспільна єдність» є ширшим щодо таких феноменів, як соціальна єдність, консолідація/солідарність. На її думку, соціальна єдність робить акцент на соціальних стосунках, соціальній довірі та досягненні спільного добробуту. Вона є відносно стійким (стабільним) феноменом на відміну від групової консолідації та солідарності, які можуть виникати стихійно і характеризуються недовготривалістю. У консолідованому/солідарному суспільстві є певна спільна мета і виражена готовність діяти для її досягнення (але щодо консолідації може бути об'єднання на основі «проти» чогось/когось) (Кравченко, 2019). О. Палагнюк вважає, що соціальна солідарність є специфічною властивістю суспільства (досягненням згуртованості великих соціальних груп), яка виникає спонтанно або керовано на основі інтеграції особистісних потенціалів солідарності більшості його членів (Палагнюк, 2021).

Дані всеукраїнського соціологічного дослідження КМІС, проведеного у травні 2024 р., засвідчили, що відносна більшість (44%) громадян України більш-менш позитивно оцінює єдність країни (але про повну єдність заявляли лише 10% респондентів). Натомість третина опитаних (36%) вважали, що в суспільстві однаково виражені елементи єдності та роз'єднаності, а 15% були переконані, що Україна є абсолютно або скоріше роз'єднаною. При цьому оцінка єдності країни зменшувалася із Заходу (де єдність бачили 50%) на Схід (36%). Ту чи іншу міру дезінтеграції українського суспільства респонденти пояснювали випадками корупції (16%), мовним питанням (14%), браком компетентності влади, недовірою до неї (13%), несправедливістю, пов'язаною з тим, що різні люди по-різному відчують поточну війну (11%), браком взаєморозуміння та взаємодопомоги (9%), наявністю колаборантів і симпатиків росії (9%) (Сприйняття українцями..., 2024).

Цікавими є дані дослідження громадянської мережі «ОПОРА», присвяченого соціальній поляризації між різними групами українського суспільства у 2024 р. Виявилося, що найбільша поляризація (яка полягала у взаємному соціальному дистанціюванні, неприязні та ворожому ставленні до іншої групи) мала місце в парі «представники ПЦУ/УГКЦ – представники УПЦ МП», а найменша – у парі «українці в Україні – українці за кордоном» (Ро)з'єднані..., 2024).

Проте згадані та інші аналогічні соціопитування, по-перше, охоплюють доволі широкий діапазон респондентів (що часто не дає змоги побачити специфіку окремих груп); по-друге, у них не враховуються індивідуально- і соціально-психологічні чинники, які можуть впливати на уявлення про соціальну єдність. Отже, **метою нашого дослідження** стало вивчення соціальних уявлень вітчизняної молоді про конфліктогенні чинники, що негативно позначаються на єдності українського суспільства, а також зв'язку цих уявлень із соціодемографічними характеристиками та рівнем патріотизму.

Виклад основного матеріалу дослідження з його теоретичними засадами, описом методів і методик та повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Емпіричне дослідження проводилося протягом вересня 2024 р. в онлайн-форматі за

допомогою Google-forms¹. Досліджуваними (n=449 осіб) були студенти закладів вищої освіти з усіх регіонів України: Північ (n=66), Центр (n=95), Захід (n=122), Схід (n=109) та Південь (n=39)². Незначна кількість опитаних (n=18) знаходилася за межами України. Переважну більшість вибірки склали жінки (83%), що загалом є типовим для більшості сучасних вітчизняних онлайн-опитувань; вік респондентів – від 17 до 35 років (у середньому 20 років). Було використано 2 методики: 1) авторська анкета з елементами суб'єктивного шкалювання – досліджуваним пропонувалося надати власну оцінку (за 10-бальною шкалою, де 10 – максимальний показник) поширеності у суспільстві негативного ставлення до певних соціальних груп громадян України, оцінити власне ставлення до цих груп, а також спрогнозувати вірогідність конфліктів між різними соціальними групами у майбутньому (тобто завдання стосувалися такого аспекту соціальної єдності як уявна соціальна напруга); 2) шкала «патріотизму» з опитувальника «Громадянська ідентичність» І. Петровської (Петровська, 2016). Статистичний аналіз здійснювався за допомогою програми SPSS v23. Отримані результати наведено у таблицях 1-3.

Таблиця 1

Оцінки досліджуваних щодо поширеності негативного ставлення до різних категорій громадян України на даний момент

№	Соціальна група	M ± SD
1	до громадян України, які є етнічними росіянами	5,84 ± 2,70
2	... які є етнічними білорусами	4,40 ± 2,59
3	... які розмовляють російською мовою	6,06 ± 2,60
4	... що мають проросійські політичні погляди	8,74 ± 2,46
5	... які продовжують слухати російську музику, дивитися російські фільми	6,90 ± 2,50
6	... які продовжують читати російську літературу	6,27 ± 2,81
7	... які підтримують зв'язки з родичами в росії	5,81 ± 2,70
8	... які підтримують зв'язки з родичами в білорусі	4,60 ± 2,68
9	... які є вірянами Української Православної Церкви Московського Патріархату	6,52 ± 2,82
10	... що з 2014 р. залишалися жити в окупованому Криму	4,83 ± 2,61
11	... що з 2014 р. залишалися жити на окупованих територіях Донбасу	4,98 ± 2,69
12	... що залишалися жити на окупованих з 2022 р. територіях Півдня та Сходу України	4,09 ± 2,58
13	... які добровільно пішли на співпрацю з російськими окупантами	8,52 ± 2,65
14	... яких змусили співпрацювати з російськими окупантами	4,92 ± 2,76
15	... біженці – внутрішньо переміщені особи, які не хочуть повертатися до свого попереднього місця проживання	3,73 ± 2,44
16	... біженки-жінки, які після початку війни виїхали за межі України	3,75 ± 2,65
17	... чоловіки, які виїхали за межі України	5,96 ± 2,93
18	... чоловіки, що намагалися уникнути мобілізації («ухилянти»)	5,98 ± 2,87
19	... які під час війни демонстрували у ЗМІ/соцмережах своє заможне «безпроблемне» життя, перебуваючи в Україні	6,10 ± 2,67
20	... які під час війни демонстрували у ЗМІ/соцмережах своє заможне «безпроблемне» життя, перебуваючи за кордоном	6,85 ± 2,72

Отже, найбільшою мірою опитана молодь оцінювала поширеність у суспільстві

¹ Автор висловлює подяку всім колегам, які сприяли проведенню дослідження: В. Шмаргуну, Л. Долинській (м. Київ), О. Шпортун (Вінниця), О. Літвіновій (Кременчук), С. Аврамченко (Черкаси), А. Конончук, М. Папучі (Ніжин), І. Петровській, І. Галяну (Львів), О. Яцині (Ужгород), О. Іванашко (Луцьк), І. Батраченку, З. Бондаренко (Дніпро), О. Наливайку (Харків), Л. Івановій (Запоріжжя), О. Родиній (Одеса), Н. Тавровецькій (Херсон).

² Ми використовували такий територіальний розподіл: Північ – Чернігівська та Сумська області; Центр – м. Київ і Київська, Вінницька, Кіровоградська, Хмельницька, Черкаська, Полтавська області; Захід – Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська, Волинська, Рівненська, Закарпатська області; Схід – Дніпропетровська, Харківська, Запорізька області; Південь – Херсонська, Одеська, Миколаївська області.

негативного ставлення до осіб з проросійськими політичними поглядами та «добровільних» колаборантів (що є цілком очікуваним). На рівні вище від середнього уявлялася міра поширеності критичного ставлення до представників трьох груп: споживачів російської музики/фільмів (цікаво, що читачі російської літератури в цілому отримали дещо менш негативні оцінки); осіб, які під час війни демонструють у різних медіа своє заможне закордонне життя (цікаво також, що особи, які це роблять в Україні, отримували менш критичні оцінки), а також вірян УПЦ МП (можливо, тому, що їхня лояльність сприймається як ознака зради або, щонайменше, ригідності). Найменш поширеним був «негатив» щодо жінок-біженок, які після початку війни виїхали за кордон, і представників ВПО, які не хочуть повертатися на своє попереднє місце проживання (імовірно, тому, що їхні дії сприймаються більшістю як адекватна захисна поведінка).

Привертає увагу також той факт, що відповіді практично за всіма запропонованими соціальними групами мали доволі виражений показник стандартного відхилення (що свідчить про поляризацію їх сприймання в масовій свідомості). Найбільша дисперсія спостерігалася щодо чоловіків, які виїхали за межі України, та «ухилянтів». Цілком вірогідно, що одна частина респондентів сприймає їхній вчинок як ознаку боягузтва, тоді як інша – навпаки, вважає, що вони таким чином зберігають власне життя (тут знову нагадаємо, що більшість вибірки становили жінки, які можуть бути не лише симпатиками «сильних чоловіків», а й дбати про «слабких чоловіків» – власних родичів).

Процедура U-критерію Манна – Уїтні виявила низку статистично достовірних відмінностей в оцінках статевих груп. Так, жінки вище від чоловіків оцінювали поширеність негативного ставлення до осіб, що розмовляють російською мовою (при $p=0,017$) і далі слухають/дивляться російську музику/фільми ($p=0,008$), читають російську літературу ($p=0,016$).

Процедура кореляційного аналізу (за Спірменом) виявила статистично достовірний зв'язок між віком респондентів та оцінками щодо осіб: з проросійськими політичними поглядами ($r=0,115$ при $p=0,015$), які підтримують зв'язки з родичами в Білорусі ($r=0,095$ при $p=0,043$), які добровільно пішли на співпрацю з окупантами ($r=0,232$ при $p=0,001$), та біженців-ВПО ($r= -0,109$ при $p=0,021$). Особливо цікавим є результат, що стосується осіб з білоруськими родичами, який, у принципі, доволі складно пояснити віковим чинником (можливо, це є певним артефактом).

Процедура H-критерію Краскела – Уолліса виявила низку статистично достовірних відмінностей між відповідями респондентів із різних регіонів. Ці відмінності стосувалися соціальних груп №№ 1-3 і 5-9 (згідно з таблицею 1) і майже всі були на високому рівні значущості (при $p=0,001$). Найбільш високі оцінки всюди давали опитані з групи «Захід» (що закономірно), а найнижчі – переважно з груп «Схід» або/та «Південь». Винятком були нижчі оцінки поширеності негативу щодо осіб, які підтримують зв'язок з родичами в росії, а також вірян УПЦ МП (їх давали в групі «Центр») і щодо російськомовних громадян (їх давали у групі «Північ»).

Нарешті, виявлено значну кількість статистично достовірних кореляцій (за Спірменом) між рівнем патріотизму респондентів та оцінками поширеності негативу щодо більшості згаданих соціальних груп. Пряму кореляцію зафіксовано щодо груп №№ 2-11, 13, 18-20), а від'ємну – щодо групи № 16 (згідно з таблицею 1). Отже, як бачимо, рівень патріотизму є значущим чинником соціального сприйняття серед молоді.

Якщо попередні відповіді відображали уявлення молоді про суспільні настрої, то наступне завдання безпосередньо стосувалося власної позиції респондентів (табл. 2).

Таблиця 2

Оцінки особистої підтримки досліджуваними негативного ставлення до різних категорій громадян України

№	Соціальна група	M ± SD
1	до громадян України, які є етнічними росіянами	4,12 ± 3,00

2	... які є етнічними білорусами	3,51 ± 2,67
3	... які розмовляють російською мовою	4,69 ± 3,23
4	... що мають проросійські політичні погляди	8,28 ± 2,96
5	... які й далі слухають російську музику, дивляться російські фільми	6,09 ± 3,34
6	... які й далі читають російську літературу	5,73 ± 3,46
7	... які підтримують зв'язки з родичами в росії	5,15 ± 3,11
8	... які підтримують зв'язки з родичами в білорусі	4,24 ± 2,91
9	... які є вірянами Української Православної Церкви Московського Патріархату	6,31 ± 3,31
10	... які з 2014 р. залишалися жити в окупованому Криму	4,06 ± 2,77
11	... які з 2014 р. залишалися жити на окупованих територіях Донбасу	4,06 ± 2,78
12	... які залишалися жити на окупованих з 2022 р. територіях Півдня і Сходу України	3,53 ± 2,64
13	... які добровільно пішли на співпрацю з російськими окупантами	8,18 ± 3,02
14	... яких змусили співпрацювати з російськими окупантами	4,04 ± 2,79
15	... біженці – внутрішньо переміщені особи, які не хочуть повертатися на своє попереднє місце проживання	2,81 ± 2,34
16	... біженки-жінки, які після початку війни виїхали за межі України	2,76 ± 2,48
17	... чоловіки, які виїхали за межі України	3,90 ± 2,93
18	... чоловіки, що намагалися уникнути мобілізації («ухилянти»)	4,19 ± 3,02
19	... які під час війни демонстрували в ЗМІ/соцмережах своє заможне «безпроблемне» життя, перебуваючи в Україні	4,84 ± 3,10
20	... які під час війни демонстрували в ЗМІ/соцмережах своє заможне «безпроблемне» життя, перебуваючи за кордоном	5,28 ± 3,23

Якщо порівняти середні показники в таблицях 1 і 2, впадають в око дві тенденції. По-перше, низка отриманих результатів є схожими. Наприклад, найкритичніші власні настановлення досліджуваних також стосувалися груп №№ 4 і 13, а найменш критичні – груп №№ 15 і 16. Отже, уявлення респондентів про суспільні настрої частково відображають результат проєкції власних суб'єктивних оцінок, що, зрештою, є закономірним з погляду психології. Але, з іншого боку, середньостатистичні показники за всіма соціальними групами в таблиці 2 дещо нижчі порівняно з показниками в таблиці 1. Іншими словами, опитана нами молодь була схильна дещо перебільшувати наявність тих чи інших негативних тенденцій, коли йшлося про суспільство «в цілому», і давала трохи нижчі критичні оцінки, якщо вони були «власними». Найбільшою мірою цей «розрив» помітний у настановленнях щодо таких груп громадян України, як-от: чоловіки, що виїхали за межі України; «ухилянти»; етнічні росіяни і російськомовні; особи, які демонстрували в медіа своє заможне життя. Найменший «розрив» оцінок стосувався вірян УПЦ МП. Такий результат, на нашу думку, має певне методологічне значення – його бажано враховувати, коли йдеться про організацію та інтерпретацію результатів соціологічних та соціально-психологічних досліджень на політичну тематику.

Як і в попередньому випадку, у «власних» оцінках опитаних також спостерігається доволі значний рівень дисперсії. Але тут найбільшою мірою вона проявилася щодо таких груп, як споживачі російськомовної літератури, музики/фільмів, а також віряни УПЦ МП (цей результат дає змогу припустити появу/поширення відповідних «ліній» суспільної поляризації в майбутньому). Мінімальний розкид оцінок був щодо групи ВПО і жінок, які виїхали за кордон (низькі середні оцінки свідчать про те, що ці дві групи громадян найбільшою мірою викликають суспільне співчуття).

За U-критерієм Манна – Уїтні виявлено всього одну статистично достовірну статеву відмінність: жінки більш негативно, ніж чоловіки, оцінювали споживачів російської музики/фільмів (при $p=0,014$), що само по собі складно пояснити.

Процедура кореляційного аналізу (за Спірменом) виявила статистично достовірний зв'язок між віком респондентів і вираженістю критичного ставлення до таких груп: особи з проросійськими поглядами ($r=0,123$ при $p=0,009$), «добровільні» колаборанти ($r=0,172$ при

$p=0,001$), ВПО ($r= -0,132$ при $p=0,005$) та жінки-біженки ($r= -0,152$ при $p=0,001$). Ми очікували, що молодші респонденти будуть більш негативно налаштовані щодо представників перших двох груп (з огляду на юнацький максималізм). Натомість отриманий результат, можливо, є наслідком певної аполітичності частини молоді, її «втоми» від «політики». Ну а менша критичність більш дорослих опитуваних до ВПО і жінок-біженок видається цілком закономірною (їхній життєвий і сімейний досвід зумовлює більше співчуття щодо осіб, які потрапили в складні життєві умови).

За Н-критерієм Краскела – Уолліса виявлено чимало статистично достовірних відмінностей у відповідях респондентів з різних регіонів. Вони стосувалися всіх оцінюваних соціальних груп, крім «добровільних» колаборантів, чоловіків, що виїхали з України, та «ухилянтів», і майже всі були на високому рівні значущості (при $p=0,001$). Як і в попередньому випадку, найбільш критичні оцінки загалом давали опитані з групи «Захід» (що очікувано), а найменш критичні – опитані груп «Схід» або/та «Південь». Винятком були менш критичні оцінки осіб, які мають проросійські погляди, споживають російські музику/фільми та літературу, підтримують зв'язок з родичами в росії, а також вірян УПЦ МП – їх давали опитувані з групи «Північ» (самі або разом з представниками групи «Південь»). Якщо меншу критичність опитуваних з південноукраїнського регіону ще можна якось пояснити минулими культурними та політичними орієнтаціями на росію, то відповіді північноукраїнських респондентів виявилися неочікуваними.

Також виявлено статистично достовірні позитивні кореляції (за Спірменом) між рівнем патріотизму опитаних і критичними оцінками щодо абсолютно всіх (!) запропонованих соціальних груп (при цьому значна кількість кореляцій була на високому рівні достовірності – при $p=0,001$). Максимальні показники кореляції стосувалися негативного ставлення до споживачів російської музики/фільмів ($r=0,416$ при $p=0,001$), читачів російської літератури ($r=0,404$ при $p=0,001$) та російськомовних громадян ($r=0,378$ при $p=0,001$). На нашу думку, отримані результати свідчать про те, що соціально-психологічний симптомокомплекс патріотизму, крім позитивного (офіційно-декларованого), має ще й зворотний бік – він загострює контрастне («чорно-біле») сприйняття соціальної реальності, зменшує рівень толерантності, підвищує психологічну готовність до соціальних конфліктів (зокрема за суто формальними ознаками). Можливо, ідеться про певний вид (або види) «максималістського патріотизму» (ультрапатріотизму), поширеного серед певної частини вітчизняної молоді. Припускаємо, що поширення саме такого «патріотизму» в перспективі буде сприяти не згуртованості, а саме поляризації українського суспільства. Особливо небезпечним це може бути в контексті майбутньої реінтеграції тимчасово окупованих і повернутих територій, чий мешканці можуть зіткнутися зі стигматизацією з боку «патріотично налаштованих» громадян.

Якщо попередні результати дали змогу побічно означити потенційні «лінії» розмежування українського суспільства, то наступне завдання було безпосередньо спрямоване на прогнозування таких соціальних конфліктів (табл. 3).

Таблиця 3

Оцінки вірогідності конфліктів між різними групами населення України в майбутньому (після війни)

№	Соціальні групи	M ± SD
1	між тими, хто підтримував Україну, і тими, хто прямо чи побічно був за росію	8,45 ± 2,33
2	між українськомовними і російськомовними громадянами України	6,93 ± 2,60
3	між етнічними українцями і етнічними росіянами	6,73 ± 2,75
4	між вірянами церков ПЦУ і вірянами Московського патріархату	7,12 ± 2,68
5	між тими, хто воював (був на фронті), і тими, хто не воював (не був на фронті)	7,12 ± 2,67
6	між тими громадянами, хто залишався в Україні під час війни, і тими, хто виїхав за кордон	6,41 ± 2,53
7	між місцевими мешканцями і внутрішньо переміщеними особами	4,91 ± 2,48
8	між мешканцями регіонів, що найбільше постраждали від війни (Схід, Південь),	5,78 ± 2,69

	і мешканцями інших регіонів України	
9	між мешканцями тимчасово окупованих територій України і мешканцями інших (неокупованих) регіонів	5,29 ± 2,62
10	між заможними і незаможними громадянами України	5,59 ± 2,74
11	між прибічниками і противниками президента В. Зеленського	7,03 ± 2,46
12	між прибічниками традиційних українських і сучасних західних цінностей	5,65 ± 2,65

Як бачимо, опитана молодь найбільш вірогідним у майбутньому вважає конфлікт між прибічниками сторін російсько-української війни (що загалом є природним та очікуваним). Відносно вірогідними вона також вважає конфлікти між прибічниками різних релігійних конфесій, особами з наявністю/відсутністю військового (фронтового) досвіду, а також між прибічниками і противниками чинного Президента України. Найменша (порівняно з іншими) ймовірність соціальних конфліктів стосувалася ВПО і місцевих мешканців. Привертає увагу той факт, що жоден із запропонованих варіантів конфлікту не отримав низьких оцінок (останні були в діапазоні від середніх до вищих від середнього). Також можна помітити, що відповіді за всіма варіантами мали відносно високий рівень дисперсії (найбільше стандартне відхилення стосувалося оцінювання вірогідності конфліктів між етнічними українцями і росіянами – громадянами України, а також заможними і незаможними громадянами). Частково все це можна пояснити високим рівнем емоційної напруженості в нашому суспільстві, яке вже не перший рік перебуває в стані війни. З іншого боку, отримані дані відображають небезпечну тенденцію увиразнення потенційних «ліній» суспільного розколу, «больових точок» імовірних конфліктів.

Процедура U-критерію Манна – Уїтні дала змогу виявити значну кількість статистично достовірних відмінностей між оцінками чоловіків і жінок. Ці відмінності стосувалися майже всіх запропонованих варіантів (крім №№ 9, 11, 12 згідно з табл. 3). При цьому в усіх випадках опитувані жінки давали вищі оцінки, ніж чоловіки. Можна припустити, що жінок (які більше від чоловіків орієнтовані на побудову та збереження стосунків і менше – на агресивно-конфліктну взаємодію) більшою мірою хвилюють питання, пов'язані з порушенням соціального ладу, можливими конфліктами, а тому вони схильні до певного перебільшення імовірності виникнення соціальних проблем (тобто їхнє прогнозування працює за менш оптимістичним сценарієм, ніж у чоловіків).

Також було виявлено кілька статистично достовірних кореляційних зв'язків (за Спірменом) між віком респондентів і прогнозуванням конфліктів між прибічниками України/росії ($r=0,093$ при $p=0,048$); тими, хто воював / не воював ($r=0,138$ при $p=0,003$); хто залишався/виїхав з України ($r=0,119$ при $p=0,012$). Отже, як бачимо, у прогнозуванні соціальних конфліктів вік є менш значущим чинником, ніж статевая належність.

За H-критерієм Краскела – Уолліса також виявлено кілька статистично достовірних відмінностей між оцінками різних територіальних груп молоді. Вони стосувалися прогнозування конфліктів між етнічними українцями і росіянами, вірянами ПЦУ і УПЦ МП, місцевими мешканцями і ВПО, а також між симпатиками і антипатиками чинного Президента. Перші три відмінності повторювали раніше описану тенденцію: найвищі оцінки давали респонденти з групи «Захід», а найнижчі – з групи «Південь» (усі при $p=0,001$). Остання відмінність мала інший вияв: тут максимальні оцінки давали опитані з групи «Схід», а мінімальні – з групи «Північ» (при $p=0,03$), що видається досить цікавим.

Нарешті, ми визначили кілька статистично достовірних позитивних кореляцій (за Спірменом) між рівнем патріотизму молоді і прогнозуванням конфліктів між прибічниками України і росії ($r=0,298$ при $p=0,001$), українсько- і російськомовними громадянами ($r=0,153$ при $p=0,001$), етнічними українцями і росіянами ($r=0,156$ при $p=0,001$) та вірянами різних конфесій ($r=0,249$ при $p=0,001$). Якщо одні результати тут можна вважати закономірними (адже в основі їх лежать об'єктивні конфлікти – у першому та останньому випадках), то два інші викликають занепокоєння (адже тут може виникати загроза соціальній згуртованості через виникнення конфліктів лише на основі протиставлення низки формальних ознак – етнічного походження і мови буденного спілкування громадян). Наведені дані, на нашу

думку, підтверджують раніше згадану оцінку патріотизму як потенційно конфліктогенного чинника політичної свідомості та поведінки.

Обмеження дослідження. Незначна кількість опитаних чоловіків, обмеженість вибірки здобувачами закладів вищої освіти дають підстави говорити радше про певні соціально-психологічні тенденції серед вітчизняної молоді.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Уявлення молоді про соціальну напруженість в українському суспільстві найбільшою мірою стосуються двох груп – осіб з проросійськими політичними поглядами і «добровільних» колаборантів. При цьому оцінки молоді щодо суспільної поширеності негативних настановлень щодо цих і деяких інших соціальних груп дещо перевищують власні критичні оцінки щодо них. Прогнозування молоддю вірогідних соціальних конфліктів загалом спирається на уявлення про протистояння прибічників України/росії; вірян ПЦУ/УПЦ МП; осіб, що воювали/не воювали; є симпатиками/антипатиками чинного Президента країни. Стать і вік – загалом менш вагомі чинники критичних соціальних уявлень молоді щодо певних соціальних груп порівняно з регіоном проживання і рівнем патріотизму. Останній є доволі значущим чинником формування уявлень про суспільну єдність, зумовлюючи більш критичні оцінки щодо низки соціальних груп. Відповідно, ультрапатріотичні настановлення можуть відігравати не лише об'єднавчу, а й, навпаки, дезінтеграційну роль.

Перспективним напрямом подальших досліджень може бути виявлення інших соціально-психологічних чинників, що впливають на уявлення молоді про соціальну єдність та можуть негативно позначатися на останній.

Список використаних джерел

Кравченко, С. І. (2019). Трактуння явищ суспільної єдності в сучасній психології. *Психологія: реальність і перспективи*, 12, 121–127.

Палагнюк, О. (2021). Соціальна солідарність у контексті пошуку шляхів досягнення і збереження цілісності суспільства. *Проблеми політичної психології*, 10 (24), 83–103.

Петровська, І. Р. (2016). Розробка та психометрична перевірка опитувальника «Громадянська ідентичність». *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: психологічні науки*. Вип. 1, Т. 1. с. 70–75.

(Ро)з'єднані: поляризація в українському суспільстві. Результати дослідження Громадянської мережі ОПОРА та КШЕ, проведеного КМІС. (2024). Взято з <https://www.oporaua.org/viyna/roz-yednani-polyarizaciya-v-ukrayinskomu-suspilstvi-25505>

Сприйняття українцями рівня єдності суспільства: прес-реліз КМІС (2.07.2024). Взято з <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1418&page=1>

Pinto, I., Carvalho, C., Dias, C. et al. (2020). A Path Toward Inclusive Social Cohesion: The Role of European and National Identity on Contesting vs. Accepting European Migration Policies in Portugal. *Frontiers in Psychology*, Vol. 11, Article 1875. Retrieved from <https://www.frontiersin.org/journals/psychology/articles/10.3389/fpsyg.2020.01875/full>

Social cohesion and well-being in Europe: Research Report. Luxembourg. (2018). Retrieved from https://migrant-integration.ec.europa.eu/sites/default/files/2019-02/ReportEurofound_SocialCohesionAndWellBeing.pdf

References

Kravchenko, S. I. (2019). Traktuvannia yavyshch suspilnoi yednosti v suchasniy psykholohii [Definitions of the Social Unity Phenomenon in Modern Psychology]. *Psykhologhiia: realnist i perspektyvy* [Psychology: Reality and Perspectives], 12, 121–127. (in Ukrainian)

Palahnyuk, O. (2021). Sotsialna solidarnist u konteksti poshuku shliakhiv dosiahnennia i zberezhenntia tsilnistosti suspilstva [Social Solidarity in the Context of Searching Ways to Achieve and Preserve the Integrity of Society]. *Problemy politychnoi psykholohii* [Problems of Political psychology], 10 (24), 83–103. (in Ukrainian)

Petrovska, I. R. (2016). Rozrobka ta psykhometrychna perevirka opytuvalnyka «Hromadianska identychnist» [Development and Psychometric Check of the Questionnaire «Civic Identity»]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu. Serii: psykholohichni nauky* [Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: psychological sciences], 1, Vol. 1, pp. 70–75. (in Ukrainian)

Pinto, I., Carvalho, C., Dias, C. et al. (2020). A Path Toward Inclusive Social Cohesion: The Role of European and National Identity on Contesting vs. Accepting European Migration Policies in Portugal. *Frontiers in Psychology*, 11, Article 1875. Retrieved from <https://www.frontiersin.org/journals/psychology/articles/10.3389/fpsyg.2020.01875/full> (in English)

(Ro)ziednani: poliaryzatsiia v ukrainskomu suspilstvi. Rezultaty doslidzhennia Hromadianskoi merezhi OPORA ta KSHE, provedenoho KMIS [(Un)connected: polarization in Ukrainian society. Results of a study by the Civic Network OPORA and KSE, conducted by KIIS]. (2024). Retrieved from <https://www.oporaua.org/viyna/roz-yednani-polyarizaciya-v-ukrayinskomu-suspilstvi-25505> (in Ukrainian)

Social cohesion and well-being in Europe: Research Report. Luxembourg. (2018). Retrieved from https://migrant-integration.ec.europa.eu/sites/default/files/2019-02/ReportEurofound_SocialCohesionAndWellBeing.pdf (in English)

Spryniattia ukraintsiamy rivnia yednosti suspilstva: pres-reliz KMIS (2.07.2024) [Ukrainians' perception of the level of social unity: KIIS press release]. Retrieved from <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1418&page=1> (in Ukrainian)